

FILOLOGIA E LINGUISTICA ROMANZA (L 11 e L12)

Prof. Aggregato Beatrice Fedi

a.a. 2017-2018

1

VI - L'EDIZIONE CRITICA DEI TESTI ITALOROMANZI: ALCUNI ESEMPI

Poesia italiana del Duecento

2

NOZIONI GENERALI

- Scuola siciliana: produzione lirica in volgare, e che si svolse durante i primi tre quarti del sec. XIII attorno alla corte di Federico II di Svevia, re di Sicilia.
- Prestilnovisti: i temi e le forme poetiche della Scuola siciliana si trapiantarono nei comuni toscani. Detti anche poeti Siculo-toscani.
- Stilnovisti: dalla definizione *dolce stil novo* data da Dante (Purg. XXIV, 49-62). Cantano l'amore in quanto meditazione sulla sua essenza filosofica, sui tratti psicologici e morali.

I più antichi manoscritti della Lirica italiana delle Origini

3

Tramandano testi della Scuola siciliana,
prestilnovistici e stilnovistici i tre canzonieri:

- V: Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, Vaticano 3793. Databile fine sec. XIII - inizi sec. XIV.
- L: Firenze, Biblioteca Medicea Laurenziana, Redi 9. Databile all'ultimo decennio del sec. XIII.
- P: Firenze, Biblioteca Nazionale Centrale, Banco Rari 217 (già Palatino 418). Databile alla fine del sec. XIII.

EDIZIONE CRITICA DATO UN TESTIMONE:

Stefano Protonotaro, *Pir meu cori alligrari* (*Carte Barbieri [Bb]*)

4

1. Pir meu cori alligrari,
2. ki multu longiamenti
3. senza alligranza e ioi d'amuri è statu,
4. mi ritornu in cantari,
5. ca forsi levimenti
6. la dimuranza turniria in usatu
7. di lu troppu taciri;
8. e quandu l'omu à rasuni di diri,
9. ben di' cantari e mustrarri alligranza,
10. ca senza dimustranza
11. ioi siria sempri di pocu valuri:
12. dunca ben di' cantar onni amaduri.

Schema metrico: a7 b7 c11 / a7 b7 c11 // d7 d11 e11 / e7 f11 f11

I poeti della Scuola siciliana, Milano, Mondadori, 2008, vol II, p. 353 (ed. M. Pagano)

Struttura metrica

5

Canzone di piedi e volte:

- *I PIEDE: a7 b7 c11*
- *II PIEDE: a7 b7 c11*

FRONTE

- *I VOLTA d7 d11 e11*
- *II VOLTA e7 f11 f11*

SIRMA (CAUDA)

Fonte

6

- Carte Barbieri [Bb]: Giovanni Maria Barbieri, *L'arte del rimare*, composto attorno al 1572
 - Conserva testi tratti da una fonte denominata *Libro siciliano*, ora perduto
 - Il *Libro siciliano* conteneva testi poetici siciliani in una forma linguistica non toscanizzata:
 - ✦ Stefano Protonotaro, *Pir meu cori alligrari*
 - ✦ Re Enzo, frammento *Allegru cori plenu*
 - ✦ ultime due strofe (vv. 43-70) della canzone *S'eo trovasse Pietanza* di re Enzo (la prima parte è riportata in veste toscanizzata)
 - ✦ la stanza iniziale (vv. 1-12) della canzone *Gioiosamente canto* di Guido delle Colonne.
 - ✦ I primi due testi ci sono giunti solo attraverso Barbieri, il terzo e il quarto sono presenti anche nei Canzonieri toscani e in testimonianze successive.

Osservazioni linguistiche e sulla rima

7

alligr**ari**-alleg**rare** < *ALLEGRARE

longiam**enti**-lungam**ente** < LONGA + MENTE, gallicismo

stat**u**-stat**o** < STATUM

cant**ari**-cant**are** < CANTARE

levim**enti**-lievem**ente** < LĚVE + MENTE

usat**u**-usat**o** < USATUM

tac**iri**-tacere < TACĒRE (*rima d*)

dir**iri**-dire < DĪRE < DICĚRE (*rima d*)

alligr**anza**-allegr**anza** < *ALLEGRANTĪAM, gallicismo

dimustr**anza**-dimostr**anza** < *DEMONSTRATĪAM, gallicismo

val**uri**-val**ore** < VALŌREM

amad**uri**-amad**ore** < AMATŌREM, gallicismo

Rima siciliana

8

- [e] rima con [i]
- [o] rima con [u]

→ Ragioni fonetiche: vocalismo tonico siciliano vs panromanzo (ma interessa anche la resa delle vocali atone)

ESEMPI:

- vedere ([e] < \bar{E}) : venire ([i] < \bar{I})
sic. -iri : -iri ([i] < \bar{E} ed \bar{I} , -E atona > [i])
- calore ([o] < \bar{O}) : pure ([u] < \bar{U})
sic. -uri : -uri ([u] < \bar{O} ed \bar{U} , -E atona > [i])

**EDIZIONE CRITICA DATO UN TESTIMONE:
Giacomo da Lentini, *Donna, eo languisco e non so
qua'speranza*, vv. 45-50 (ms. V, c. 3v)**

9

45. Madonna, in voi nonn-aquistai gran preio
46. se non pure lo peio,
47. e per ciò si ch'om batte
48. [...] in altrui fatte,
49. e s'egli 'n altro vince, in questo perde,
50. e 'n voi chi più pensa più ci sperde.

46 pur 47 sico(m) batte 49 eseglilnaltro *con*
secondo l'espunto

**EDIZIONE CRITICA DATI PIU' TESTIMONI:
Giacomo da Lentini, *Madonna dir vo voglio*, vv. 1-8**

10

Trascrizioni diplomatiche dei testimoni:

L: Laur. Redi 9 (f. 75a)

- Madonna dir uouoglo. como lam | or maprizo. inuer logra(n)de org | oglo. cheuoi bella mostrate eno | maita. Olasso lomeo core. chenta(n)te | pene emizo. cheuiue quandomore. | p(er) bene amare eteneselo auita.

V: Vat. 3793 (f. 1r)

- Madon(n)a dire uiuolglio. come lamore mapreso. jnuer lo grande orgol | glio. cheuoi bella mostrate eno(n)maita. oilasso lome core. chetanta | pena miso. cheuede chesimore. p(er) benamare etenolosi jnuita.

Mem: Memoriali bolognesi, documenti notarili conservanti a Bologna, redatti fine sec. XIII/inizio sec. XIV; occasionalmente vi si trovano trascritte liriche italiane

- Madonna dir veuoio. comolamor map(r)eso. inve(r)logra(n)de horgoio. che uoi bela mostrati eno maita | oi laso lomeo core. chin tanta pena meso. che vede qua(n)domore. p(er) bene ama te(n) losenuita.

P: Banco Rari 217 (f. 21v)

- Madonna dir ui uoglio kome lamor ma p(re) | so inuerlo uostro argollio ke uoi bella | mostrate eno maita. Oi lasso lomeo core inta(n)te pene emiso | ke uiue quando more: p(er) bene amare ete | neselaita.

Gt: detta Giuntina dal nome degli stampatori, eredi di Filippo Giunta; raccolta di autori antichi toscani, Firenze 1527 (p. 109v)

- Madonna dir ui uollio, / Come l'Amor m'ha priso / In ver lo grande orgollio, / Che uoi bella mostrate; e non m'aita: / Ohi lasso; lo meo core / In tante pene e miso; / Che uiue quando more / Per bene amare; / e teneselo' aita:

MS. L (f. 75a)

12

• Notar iacomo dallentino.
Donna vir uouoglio como lam
or mapizo. inuer la grãde org
oglo. che uoi te la mostate eno
maita. Dlatid lo meo core. chentate
fene emizo. che uue quando more.
p bene amare et eneselo a uita. Dlatid
mouuueo. no malocore meo. all
ai piu spesso e forte. che nõ faria diu
onte naturale. Per uoi maõna ama.

(1) *Nota: Giacomo*

Quona dire uindicta. come lamo. e mapi. In uerbo grande uindicta
quo. Heuui Della moip. me enoz. uia. alasso. bene. ore. Benanta
pena miso. Heuede. Desimora. p. Benamare. erenolosi. Inua. deu
que. mo. ire. eo. no. malo. cor. e. meo. me. e. speso. pu. forte. Inuonfara. dno.
pne. nar. u. de. p. uoi. dona. Inuama. pu. h. e. speso. d. n. a. cui. pur. lo. san.
zare. Amoy. uestra. mista. u. de. m. de.

13

f. 1r
(II)

Lomo no mo. amono. nempo. par. ire. Indetto. e. si. como. lo. uento. e. ore. nel. pe.
xpia. ned. uia. In. uia. jo. Heo. dno. ene. ore. In. uer. dno. nefino. d. p. r. no.
i. anto. cor. de. mente. f. d. caio. no. e. p. edo. He. ma. p. i. n. u. a. In. u. s. i. p. u. s. In. u. a. p. He. m.
mi. en. s. u. m. a. la. la. la. m. a. n. d. r. a. u. i. d. i. u. c. a. n. d. o. f. a. c. i. o. u. i. u. s. t. a. n. d. o. f. a. n. a. c. o. s. i. f. o. p. l. o. r. a. t. a.
u. i. u. s. i. n. f. e. d. e. a. m. a. r. i. s. o. e. n. o. n. f. a. c. i. o. r. e. d. i. c. i. t. a. H. i. m. i. u. e. r. e. s. p. i. c. a. p. o. i. n. o. n. g. r. a. m. a.

Quona sima uene. Inompo. Inuemy. e. como. d. i. c. i. s. s. e. B. e. n. e. l. a. p. p. i. a. c. o. s. a. c. h. i. e. s.
s. i. n. o. d. a. m. o. r. e. e. s. i. e. m. o. m. o. i. n. p. d. i. u. o. l. o. c. o. r. e. m. i. s. t. f. a. n. t. e. d. e. g. i. a. m. a. u. n. o. n. e. d. i. e. s.
s. i. n. t. a. n. o. c. h. e. n. o. u. e. n. t. e. I. l. l. u. o. i. n. o. r. e. I. n. o. n. p. o. r. e. r. e. m. i. r. a. b. i. l. a. c. o. m. e. m. o. l. o. p. i. n. i. p. e.
e. s. t. u. b. a. p. u. r. a. h. d. i. s. p. i. c. i. t. e. l. o. p. i. n. g. i. r. e. d. e. f. a. r. e. e. s. t. p. i. n. e. d. e. d. e. r. o. n. e. p. i.
n. a. r. u. a. l. a. p. p. i. p. i. n. u. r. a. e. n. o. n. e. d. i. l. l. a. m. a. r. e. a. m. o. h. e. c. o. d. e. m. a. r. e. s. e. p. p. e. n. e.

Luo. p. r. o. i. m. e. y. e. H. e. m. a. u. e. In. m. a. r. e. r. e. m. p. e. s. t. o. s. o. e. s. i. c. o. m. e. l. i. n. e. u. e. c. a. d. i. s. t. r. i. c. i. o.
L. e. g. i. t. a. o. g. n. i. p. o. j. a. n. t. e. e. a. m. p. a. n. e. p. g. u. e. r. o. d. i. l. l. o. c. o. p. e. r. z. l. o. s. o. s. i. m. d. e. m. o. r. e. u. o.
g. u. e. r. o. A. u. o. r. B. e. l. l. a. I. m. e. s. o. s. p. i. r. i. e. p. u. a. n. t. e. E. s. e. n. o. l. g. i. s. e. s. s. e. p. a. r. i. a. h. e. s. e. f. a. c. i. o. s. s.
B. e. n. e. s. e. f. a. n. d. a. r. a. l. o. c. o. r. e. r. a. n. t. o. g. r. a. u. e. r. a. I. n. s. a. d. i. s. i. o. r. a. n. t. o. s. i. s. t. i. n. g. i. t. e. a. r. e. r. a. r. e. n. t.
p. u. s. t. a. h. e. s. e. r. e. r. a. j. o. c. o. s. i. m. i. s. t. a. n. g. o. q. u. a. n. d. o. s. o. s. p. i. r. i. e. e. p. i. a. n. z. o. p. o. s. a. r. e. r. e. a. n.

Mai. m. i. s. o. n. o. m. o. s. t. r. a. t. o. A. u. o. r. d. o. n. n. a. s. p. i. e. t. a. t. a. c. o. m. o. s. o. n. e. I. n. a. m. o. r. e. r. o. u. o. d. e. o.
h. i. d. i. s. p. i. a. c. i. t. a. A. u. o. r. p. i. n. t. o. p. o. i. c. a. m. e. s. a. l. e. l. a. s. s. e. c. o. r. a. l. e. u. n. d. e. r. a. c. a. m. p. a. n. t. e.
n. o. n. m. e. n. e. l. a. s. s. a. n. o. m. p. o. s. s. e. d. i. r. e. d. e. i. n. s. i. a. d. m. o. r. e. r. e. u. i. a. m. A. d. d. e. a. c. a. r. a. u. e. n. t. e. d. e. m. o. r. e.
c. o. r. e. h. u. s. t. a. s. s. e. c. a. m. e. n. e. i. n. n. a. r. a. r. u. o. u. o. d. e. c. a. s. s. e. m. o. r. e. A. u. o. r. s. d. x. p. i. s. t. i. n. u. s.
A. r. a. l. d. u. s. s. o. c. a. s. e. u. p. r. a. j. u. s. s. e. n. a. t. u. r. a. p. d. e. r. a. a. r. a. l. a. u. d. e. r. a. s. i. p. i. n. t. o. s. i. s. t. i. n. g. i. t. e.

V 1 JaLe
V 2 JaLe

(2) *Nota: Giacomo*



Quona glia mente. un mo. e. m. f. m. d. i. s. t. r. i. n. g. e. e. p. o. r. a. m. i. d. o. n. e.
c. o. m. o. m. o. H. e. r. e. n. e. m. e. n. t. e. I. n. a. l. i. a. p. a. r. t. e. e. p. i. n. g. e. l. a. s. i. m. i. l. e. p. a. r. t. e. m. a.
B. e. l. l. a. f. u. e. r. e. d. e. n. t. r. o. d. e. c. o. r. e. m. e. o. p. e. r. t. o. l. u. r. a. s. e. g. u. a.

Il. l. o. r. e. p. a. r. e. c. h. i. u. p. o. r. s. e. p. i. n. t. a. c. o. m. e. u. o. s. e. r. u. n. o. p. a. r. e. d. i. s. t. r. i. n. g. e. a. n. t. e. m. a. s. i. m. i. l. e. m.
m. e. y. s. o. h. e. n. o. s. i. s. s. a. u. e. r. e. c. o. n. t. o. u. a. m. a. l. b. e. n. c. o. r. e. c. a. s. e. n. o. s. i. s. t. i. n. g. i. t. e. g. e. s. t. i. h. i. o.
u. i. p. u. s. g. u. i. d. o. a. s. i. s. e. e. n. o. u. i. m. o. s. t. r. o. a. m. o. r. e.

Mendo. g. r. a. n. d. i. s. i. d. i. p. u. s. u. n. a. p. i. n. t. u. r. a. B. e. l. l. a. A. u. o. s. i. m. i. l. e. d. e. r. a. e. q. u. a. n. d. o. u. o.
n. o. u. e. r. o. q. u. a. n. d. o. p. i. n. u. e. l. l. a. f. i. g. u. r. a. e. p. a. r. d. i. e. u. e. p. a. a. l. i. m. o. s. i. z. a. n. o. m. o. h. e. u. i.
e. d. e. s. a. l. u. a. r. i. s. p. s. i. n. f. i. d. e. A. m. o. r. n. o. n. e. d. e. u. a. n. t. e.

Quona. m. i. s. d. e. u. n. a. d. e. l. i. g. i. a. c. o. m. e. m. o. H. e. r. e. n. e. l. o. s. e. r. o. d. i. l. l. o. c. o. s. e. n. e. a. c. e. s. t. i. n. g. i. t. e.
p. u. s. t. a. n. o. u. d. i. g. i. a. A. l. o. r. a. c. a. r. e. p. u. s. t. o. c. a. e. n. o. p. e. s. a. r. j. u. s. s. e. s. i. f. i. r. a. d. e. m. e. n. t. e. p. u. a. n. t. e.

Quando

f. 21v
(III)

Cerere sana sella maustasse: da keo p lei son così giudicato.
Equal he bon conforto mi donasse: ke eo nò fosse così alapidato.
Pecato sana sella mi lassasse: esser si fortemente contempnato.
Akeo no mi trouo auuto ne lu mtear conforto: unde sono isinar
 nuto cucnuto ne sono amal poro.

Se madonna fauesse lamartir: ditormenti lauco sono intrato.
Len credo ke mi darea lo suo amore: keo lo si forte marte goliato.
Puro nullalera cosa mistan core: si keo nono nipofo inullo lato.
E tanto mten d'istrecto keo nono bailia sto comomo sconfiato se
 ga dicto sono inmalauia.

Con confingio olasso adolorato: keo nò trouo lu mi consillare.
Ditanco mondo quantagio cercato: nullo consillio nò posso trouare.

Se nò quella la ualore: di darne morte cuuta sença nullo tenore:
 lo suo amore me manna la portata.

Ela canconecta fresca monella: aquella he ditucte la orona.
Eua saluta quellata concella: di keo son seruo dela sua psona.
Edi he p suo honore questo facella: tingami tele pne ke mi dona.
E sana caimoscenza: da ke ma così preso: no mi lassu impdença: keo
 nono saença intal dogla manuso.



Noturo iacomo.

Adonna dir ui uoglio kome lamor ma p
 so inuerlo uostro argollio he uoi bella
 mostate eno maita.

Olasso lo meo core intate pne emiso
 ke uuee quando more: p bene amare ete
 ne selaita.

Ondinqua more eo no malo core meo
 more spesso epui forte: ke no sana di nò

P 37 JaLe

TESTO CRITICO ED. ANTONELLI

1. Madonna, dir vo voglio
2. como l'amor m'à priso,
3. inver' lo grande orgoglio
4. che voi bella mostrate, e no m'aita.
5. Oi lasso, lo meo core,
6. che 'n tante pene è miso
7. che vive quando more
8. per bene amare, e teneselo a vita!

La fonte provenzale

16

- V. fotocopie dei testi:
- Giacomo da Lentini, *Madonna, dir vo voglio* (ed. Antonelli)
- Folquet de Marselha, *A vos, midontç, voill retrair' en cantan* (ed. Squillacioti)

LA DIFFRAZIONE AL V.9

17

- Dall'apparato di *Madonna dir vo voglio*, v. 9:

Dunque mor u viv'eo

L^a

Adunque morire eo

V

Donqua morire eo

Mem⁷⁴

Ordonqua moro eo

P

Hor donqua moro eo

Gt

(segue)

18

- ***Diffrazione***

- ❑ Si ha quando la lezione non compresa da un copista genera una serie di errori (provocati dalla necessità di dare un senso al testo)
- ❑ Può essere ***in presenza*** o ***in assenza***
 - in presenza: almeno uno dei testimoni reca la lezione corretta
 - in assenza: nessuno dei testimoni reca la lezione corretta

ESISTENZA DI UN ARCHETIPO

19

Giacomo da Lentini:

9. **Dunque mor' e viv'eo?**

10. No, ma lo core meo

11. more più spesso e forte

12. che non faria di morte naturale...

Folquet de Marselha:

7. **Donc mor e viu?** Non, mas mos cor cocios

8. mor e reviu de cosir amoros...

(segue)

20

1) Prova dell'esistenza dell' archetipo di *Madonna dir vo voglio*:

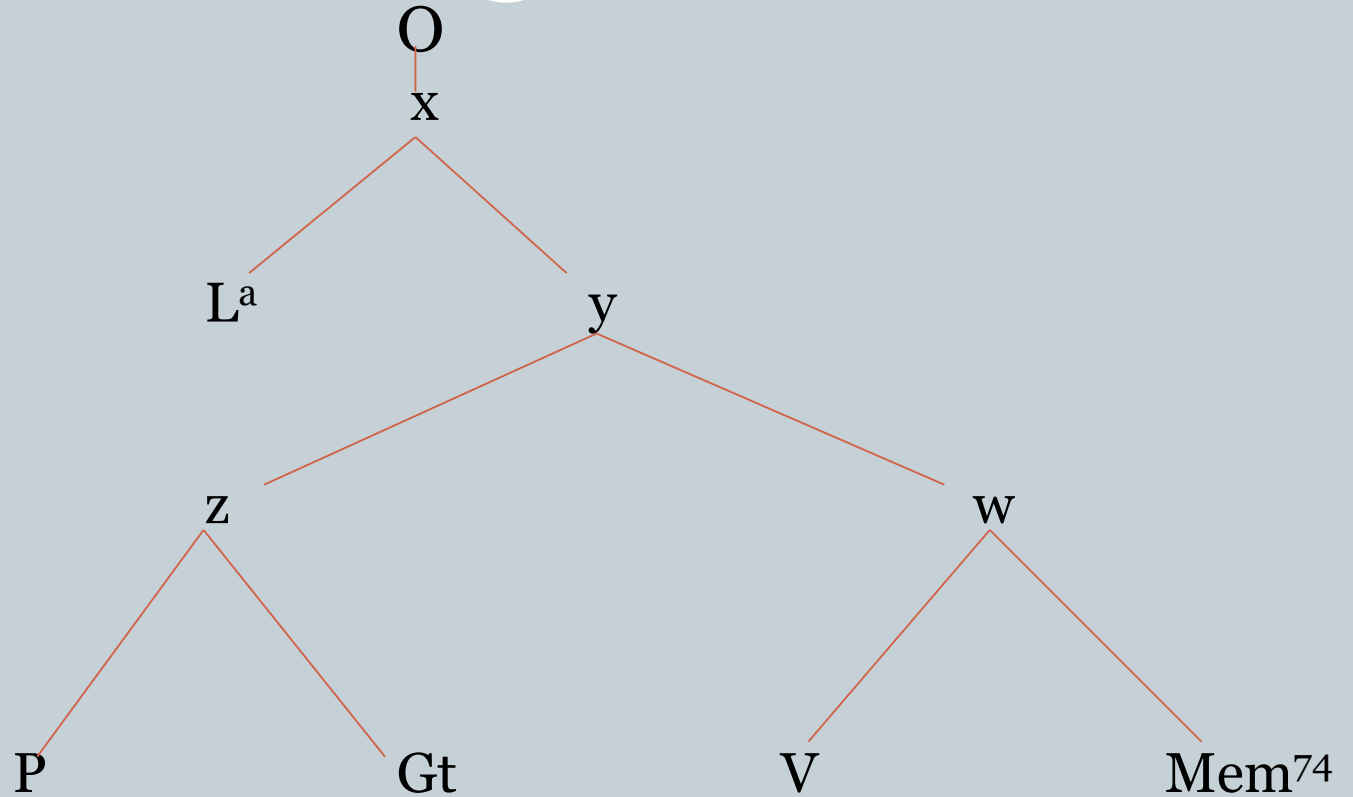
❑ errore creatosi al v.9 che ha generato la diffrazione (nessun ms. reca la lezione corretta)

2) Di conseguenza:

❑ testo di Giacomo da Lentini ricostruito sulla base del confronto con il v. 7 della canzone di Folquet de Marselha utilizzata come modello

STEMMA MADONNA DIR VO VOGLIO (*Antonelli*)

21



MEMORANDUM:

- **RIMA:** identità dei suoni vocalici e consonantici a partire dall'ultima sillaba tonica del verso (omofonia + cadenza)
- **ASSONANZA:** identità dei suoni vocalici a partire dall'ultima sillaba tonica del verso (ripetizione parziale dei suoni + cadenza)
- **CONSONANZA:** identità dei suoni consonantici a partire dall'ultima sillaba tonica del verso (ripetizione parziale dei suoni + cadenza)